

Klasik Türk- Azerbaycan Edebiyatında Sufizm/ Lütviyye Asgerzade

Klasik Türk- Azerbaycan Edebiyatında Sufizm **Sufism in Classical Turkish-Azerbaijani Literature**

Lütviyye ASGERZADE¹

Email: asgerzadelutviyye@yahoo.com.tr

Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-8078-3484>

ÖZET

Sufi edebiyatı, Sufizme ilgi duyanların eserlerini yansıtan bir edebiyat türüdür. Sufi şiiri, yalnızca bilenlerin (inisiyasyon almış olanların) erişebileceği bir bilgi koleksiyonudur. Evrenin, insanlığın ve olayların özünü kapsayan derin bir ezoterik kelime dağarcığıdır; dış dünyayı değil, yalnızca sınırlı sayıda insanın bildiği bir bilgiyi içerir. Dini düşünce insanlık için ne kadar eski ise, Sufizm ve manevi yaşam da o kadar eskidir. Eski Yunancadan ödünç alınan Sufizm kelimesi, "sessiz olmak, konuşmamak, dudakları ve gözleri kapatmak" anlamına gelir. Terminolojik anlamda, bir insanı ahlaki olarak yükseltmek, onu manevi mutluluğa götürmek, kendi içindeki gerçeği fark etmesini sağlamak ve onu hem görünmez dış dünyayı hem de görünür dünyayı fark etmesini sağlamak anlamına gelir. Buna dinin içsel, manevi yönü denebilir. Klasik Türk edebiyatında tasavvufun etkisini Sufi edebiyatı veya derviş tarikatları edebiyatı aracılığıyla izleyebiliriz. Klasik Türk (Azerbaycan) edebiyatının en önde gelen temsilcilerinde - Ahmed Yasavi, Hacı Bektaş-ı Veli, Yunus Emre, Celaleddin Rumi, Nizami, Nasimi, Fuzuli, Hatayi ve Nevevi - tasavvufun panteist üslubu, ifade biçimi ve tonu son derece bilge bir kapsamdadır.

Bu yazıda, klasik Türk-Azerbaycan şiirinde tasavvufun mistik düşüncesini izlemeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk-Azerbaycan şiiri, Yasavi, Mevlana Celaleddin Rumi, Yunus Emre, Nizami, Nasimi, Fuzuli, Hatayi, Nevayi

ABSTRACT

Sufi literature is a genre of works by those interested in Sufism. Sufi poetry is a collection of knowledge accessible only to those who know (those who have received initiation). It is a profound esoteric vocabulary encompassing the essence of the universe, humanity, and events—not the external world, but a knowledge known only to a limited number of people. Just as religious thought is ancient for humanity, so too is Sufism and spiritual life. The word Sufism, borrowed from ancient Greek, means "to be silent, not to speak, to close the lips and eyes." In its terminological sense, it means to elevate a person morally, to lead them to spiritual happiness, to enable them to realize the truth within themselves, and to bring them to awareness of the invisible external world as well as the visible world. This can be called the inner, spiritual aspect of religion. We can trace the influence of mysticism in classical Turkish literature through Sufi literature, or dervish lodge literature. In the most prominent representatives of classical Turkish (Azerbaijani) literature - Ahmed Yasavi, Hacı Bektaş-i Veli, Yunus Emre, Celaleddin Rumi, Nizami, Nasimi, Fuzuli, Hatayi, and Nevayi - the pantheistic style, form of expression, and tone of Sufism are of an extremely wise scope.

In this article, we will examine the mystical thought of Sufism in classical Turkish-Azerbaijani poetry.

Keywords: Classical Turkish-Azerbaijani poetry, Yasavi, Mevlana Celaleddin Rumi, Yunus Emre, Nizami, Nasimi, Fuzuli, Hatayi, Nevayi

¹ Prof. Dr. Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Nizami Genjavi Edebiyat Enstitüsü

GİRİŞ

Sufizm, İslam'da yaygın dini ve felsefi akımdır. Sufizm kelimesinin anlamı hakkında çeşitli görüşler olsa da, kabul edilen görüşe göre "yün" kelimesiyle bağlantılıdır. Sufiler yünlü elbiseler giyerlerdi. Bazen "felsefe" kelimesindeki "sofiya" (bilgelik) ile, bazen de "saflık" ile ilişkilendirilir. Sufizm, "safa" kökünden gelir. Saflığa ulaşmak anlamına gelir. Ayrıca kelimeyi "suffa" ile ilişkilendiren ve sahabeler arasında "ehl-i suffa" (çatı katı insanları) olarak adlandırılan grubu ilk Sufiler olarak kabul edenler de vardır. İkinci görüş, tasavvufun kökenlerini Hz. Muhammed (s.a.v.) zamanına dayandırır. Rivayete göre, sahabelerin en takva sahibi olanlar Medine camisinin avlusundaki bir gölgelik altında toplanır ve sohbet ederlerdi. Başka bir görüşe göre ise, Sufi kelimesi "sıra" (saff) kelimesinden gelir ve Sufiler kendilerini Allah'ın en takva sahibi kulları olarak görür ve cennette ilk sırada yer alacaklarını düşünürlerdi. Ayrıca, Sufi kelimesinin "su" kelimesinden geldiğini iddia edenler de vardır. Bahsettiğimiz gibi, bu konuda çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden birine göre, tasavvufun ortaya çıkışı, İslam döneminde yaşamış ancak Peygamberin mübarek yüzünü görmemiş olan Uveys Karani ile ilişkilendirilir. Aslında, yaygın bir rivayete göre, Hz. Muhammed vefat ettiğinde cübbesini ona miras bırakmıştır. Efsane, mistiklerin birbirlerini görmeden manevi olarak yakınlaşabildiklerini ve birbirlerine ilahi sırlar aktarabildiklerini öne sürmektedir. Sufiler, evliyaların gizli bilgiye sahip olduklarını iddia etmişlerdir.

Bir Sufinin Allah'a yaklaşmak için izlediği manevi mükemmellik yolu dört aşamaya ayrılır: Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat. Bu aşamalar geleneksel olarak büyük Sufi ilahiyatçı Ebu Hamid Gazali tarafından derlenmiştir. Muhyiddin Arabi bu aşamaları şöyle sınıflandırır: 1. Şeriat, Allah'tan insanlara yolculuktur. 2. Tarikat, insanlardan Allah'a yolculuktur. 3. Marifet, Allah'tan insanlara yolculuktur. 4. Hakikat, Allah'tan Allah'a yolculuktur" (İbn Arabi, I/150).

Tarikatın da aşamaları vardır. Tevbe, vera, zühd, fakr, sabır, tevekkül, rıza, murakabe ve muhabbet gibi kavramlar da manevi makamlar olarak değerlendirilir. Sufi bu aşamalardan geçerek ve bir halden diğerine düşerek kendini mükemmelleştirir. Bu yola giren Sufi, Allah sevgisini hisseder. Kalbinde Allah ile bir bağlantı hisseder, bazen kalbi aniden Allah korkusu hisseder veya bir umut (raja) yaşar. Sufizmin ilk öğretilerini yansıtan bu fikirler, Sufi felsefesinde tekrar tekrar geliştirilmiş ve sistemleştirilmiştir.

Böylece Sufizm, İslam dininde manevi yaşamın ve ahlaki değerlerin adıdır. Bu dini ve felsefi öğretilerde amaç, kişinin ruhuyla mücadele ederek onu ıslah etmek ve eğitmek, kendi varlığını ve dünyayı aşarak Allah'a ulaşmaktır.

Sufizmin konusu genel olarak Tanrı, varlık ve insandır. Keşif, vecd ve vicdan açısından, Tanrı'yı özü, sıfatları ve fiilleriyle (marifat-ilahiya) tanımaktır. Ruh ve can açısından insanın hali, ruhun arındırılması ve ahlakın yüceltilmesi sufizmin konuları arasındadır. Manevi haller, vecd, aşk ve diğer duygular da sufizmin konuları arasındadır. Evren ve varlık da sufizmin konuları arasında yer alır. Çünkü sufizm, Tanrı, insan ve varlık arasındaki ilişkiyi "vahdeti-vücut", "vahdeti-şuhud" veya "tevhid-i vücud ve şuhud" gibi konularla inceler (Heyet, 2011).

Sufizmin birçok tanımı vardır. "Sufizm, çileciliktir; çilecilik ise dünyadan yüz çevirip Allah'a yönelmektir. Sufizm, güzel ahlak, kalbin temizliği, arınmadır; yön bulmaktır; Allah'a tam teslimiyettir; Hakikate teslimiyettir; İslam'ın manevi hayatıdır; iç benliğe ve arzulara ilişkin 'fedakarlık' ilmidir" (Cebecioğlu, 1987). Sufizm, ruhun eğitimidir.

Tasavvufi görüşleri hem kendi risâleleri hem de kaynak eserler yoluyla günümüze ulaşmış Cüneyd Bağdadi "Tasavvufu, "Her şeyden alâkayı kesip Allah'la olmaktır" veya, "Allah'ın sendeki seni öldürüp kendisiyle diri kılmasıdır" şeklinde tarif eder (Kuşeyrî, 1930). Yine Bağdadi'ye göre, "Sufizm, barışsız bir savaştır; durmaksızın ve dinlenmeden yapılan bir ruh cihadıdır." "Sufizm ahlaktır. Sufizm, sufizmin ilmidir. Tüm iyi niteliklerin kazanılması ve tüm kötülüklerden kaçınılmasıdır. Sufizm ve ahlak yakından ilişkilidir. Sufizm, ilahi takdire sabır göstermek ve Allah'tan gelenlerle yetinerek uzun mesafeler kat etmektir" (Ateş. 1993). Bu, teslimiyettir. Kur'an'daki ayette de belirtildiği gibi, "Alemlerin Rabbine teslim oluyorum" (Bakara, 2/131).

Klasik Türk- Azerbaycan Edebiyatında Sufizm/ Lütviye Asgerzade

Cüneyd birinci tanımında Allah'la kul arasındaki mesafeyi aşmak için insanın Allah'tan başka her şeyden kopması gerektiğini, ikinci tanımında ise bu yolculuğun sonunda beşerî vasıflar ortadan kalkmış olacağından insanın sadece Allah'ın sıfatlarını göreceğini, bu anlamda beşeriliğin yok olup sadece Hakk'ın var olacağını anlatmaktadır. Bu merhalede tasavvufun temel meselesi olan tevhid konusuyla karşılaşılmaktadır.

Sufizm, Allah'a giden bir yoldur. Hakikate giden yol, Sufizmin ulaşmayı hedeflediği nihai amaçtır. O'na ulaşmak ve O'nunla birlikte olmaktır. Cüneyd Bağdadi'nin şu sözleri Sufilerin ruh halini ifade eder: "Sufizm, içinizde sizi öldüren ve sizi O'nunla yeniden diriltiren Hakikattir." "Sufizm, Sufinin sahip olduğu bir sıfattır. Bu sıfat, gerçekte, şekli ve görünümüyle, halkının Hakikatidir." Ebu Yakub el-Mazayili: "Sufizm, her sıfatın yok olduğu bir haldir." Ebu Süleyman Darani (ö. 215/830): "Sufizm, Sufi üzerinde Hakikatten başka kimsenin bilmediği eylemlerin gerçekleşmesidir."

Sufizm üzerine yazılmış birçok eser bulunmaktadır: Haris ibn Asad Muhasib'in (ö. 243/857) "ar-Riyali-huququgillah" (eser birkaç kez basılmış ve Türkçeye iki kez çevrilmiştir; biri Abdülhakim Yücey, diğeri Şahin Filiz tarafından), Hakim Tirmizi'nin (ö. 320/932) "Khatmul-Walayya" (eser Osman Yahya tarafından (Beyrut 1965) yayımlanmıştır) ve Ebu Nasr Sarraj'ın (ö. 378/988) "al-Luma"sı bunlardan bazılarıdır. Eser İngiltere'de Nicholson, Kahire'de Abdülhalim Mahmud (Kahire 1960) tarafından yayımlanmış ve H.Kamil Yılmaz tarafından "İslam Sufizmi" (İstanbul 1996) başlığıyla Türkçeye çevrilmiştir.

Teoloji, fıkıh ve hadis âlimi Ebu Bekr Kelabazi'nin (ö. 380/990) "at-Ta'ruf" adlı eserinde (Süleyman Uludağ tarafından Türkçeye "Ta'ruf'un Doğuşunda Ta'ruf" (İstanbul, 1979) olarak çevrilmiştir), dini konuların yanı sıra tasavvuf kavramları da açıklanmıştır; Ebu Talib Makki'nin (ö. 386/996) "Kutul-Kulub" adlı eserinde ise (eserlerden biri Muharrem Tan (İstanbul 1999), diğeri ise Yağub Çiçek-Dilaver Selvi (İstanbul 2003) tarafından Türkçeye çevrilmiştir) tasavvufun pratik yönleri açıklanmıştır. Teoloji, felsefe ve tasavvuf alanında üstat olan Muhammed el-Gazali'nin (ö. 505/1111) "Ehyau ulumiddin", mezhep dönemi tasavvufunun kaynaklarından biri olan Ebu Hafs Ömer Suhrawardi'nin (ö. 632/1234) "Avariful-ma'arif", tasavvufun en önemli temsilcilerinden Muhyiddin ibn Arabi'nin (ö. 638/1240) Vahdeti-vücut temasını sistemleştirdiği "el-Futuhatul-Makkiyye" ve aşk ve coşku şairi Mevlana Celaleddin Rumi'nin (ö. 672/1273) "Mesnevi"si, tasavvuf alanında yazılmış en büyük eserler arasındadır.

Sufizmin amacına gelince, evrende hiçbir şey amaçsız veya tesadüfi değildir. Her şeyin bir amacı vardır. Allah'ın Elçisi (sallallahu aleyhi ve sallam), peygamber olarak evrene gönderilmesinin bir amacı olduğunu ve bunun da "en güzel ahlakı tamamlamak" olduğunu açıkça belirtmiştir. Sufizmin amacı, insanları kötü ahlaktan ve kirli işlerden uzaklaştırmak, onları güzel özelliklerle süslemek ve Allah'ın ve Resulü'nün (sallallahu aleyhi ve sallam) ahlakını benimsemelerini sağlamaktır. Bu amacı gerçekleştirmenin yolları ve yöntemleri farklıdır. Bazı sufiler ibadet ve zikri, bazıları zühdü, bazıları ise sevgi ve coşkuyu bu amaca ulaşmak için uygun görmüşlerdir. Tüm bunların nihai sonucu "Vuslat"tır.

Dini bir bilim olan tasavvuf, diğer İslami bilimlerle ve felsefe, sosyoloji, psikoloji, edebiyat, şiir, müzik, hat sanatı gibi bilimlerle yakından ilişkilidir. İslam bilimleri arasında diğer bilimlerle bu kadar yakın ilişkili başka bir bilim yoktur. Bu yazımızda, klasik Türk-Azerbaycan şiirinde tasavvufun mistik düşüncesini izlemeye çalışacağız.

Tasavvuf şiiri, yalnızca bilenlere (inisiyasyon alanlara) açık bir bilgi koleksiyonudur. Evrenin, insanın ve olayların özünü kapsayan, dışsal olanı değil, sınırlı sayıda insan tarafından bilinen derin bir ezoterik kelime dağarcığıdır. Dini düşünce insanlık için kadim olduğu gibi, tasavvuf ve manevi yaşam da aynı derecede kadimdir. Antik Yunancadan ödünç alınan tasavvuf kelimesi, "Sessiz olmak, konuşmamak, dudakları ve gözleri kapatmak" gibi anlamlara gelir. Terminolojik anlamı, bir insanı ahlaki açıdan yükseltmek, onu manevi mutluluğa ulaştırmak, kendi içindeki gerçeği fark etmesini sağlamak, onu görünür dünyanın yanı sıra görünmez dış dünyanın da bilincine getirmektir. Buna dinlerin içsel ve manevi yönü denilebilir. Klasik Türk edebiyatındaki mistizmin izlerini tasavvuf edebiyatı ya da tekke edebiyatı olarak anılan edebiyat içinde sürebiliriz.

Klasik Türk - Azerbaycan edebiyatında sufizm T

asavvufun en güçlü temsilcileri Ahmed Yasavi (ö. 1166), Hacı Bektaş-i Veli (ö. 1271), Yunus Emre (ö.1328) ve Mevlane'dir (ö.1273). Hepsinde tasavvufun panteist üslubu, ifade biçimi ve tonlaması son derece bilge bir kapsamdadır. Türk tasavvufun dedesi olarak kabul edilen Yasavi mezhebinin kurucusu Ahmed Yasavi (11.y.y), tasavvufun tasavvufçuluğunu Türkçe olarak ifade eden ilk şair-düşünürlerden biridir.

Şariatnı, tarikatnı billay disənq,

Tarikatnı hakikatka ulay disənq,

Bu dünyadın dürr ü gühər alay disənq,

Candm kiçkən xas kulları alur irmiş” (Yasavi, 2004).

Veya

Kul Haja Ahmedin tutusy uçup barýar,

Garyplar näme etmeli, Hudaýyň islegi ýeňsin, dostlarym?!

Kul Xacə Əhməd tu tisi pərvaz itədür uçkəü,

Neyləsün miskin kim, ol hükmi-Xudadur, dostlarım (Yasavi,2004).

Ahmed Yasavi, "sayısız müridine hem “sevgi yolu” teorisini hem de bu yolda kendi yaşam tarzıyla yürümenin deneyimlerini öğretti. Tanrı'yı anlamının akıl yoluyla (rasyonel) değil, tam olarak kalp yoluyla (irrasyonel) mümkün olduğu fikrini geride bıraktı" (Cafarov, 2025) ve bu da "Divani-hikmet" in ideolojik temelini oluşturur:

Zahid bolma, abid bolma, aşik bolğıl,

Mihnət tartıp işk yoluda sadik bolğıl,

Nəfsni tifip dərgahığa layik bolğıl,

İşksızlarını hem canı yok, imanı yok (Yasevi, 2004).

Yunus Emre (13. y.y. sonu, 14. y.y başı), selevi Ahmed Yasavi'nin aksine, şiirlerini daha canlı bir yerel dilde okumuş olsa da, Sufi tasavvufunun ayrıntılarına "terminolojik hassasiyetle" yaklaşmıştır:

*Şeriat, tarikat yoldur varana,
Hakikat, marifet, ondan içeri.*

*Yunus çok bunaldı, gaflate daldı,
Kapılarda kaldı ondan içeri.*

Süleyman kuş dilin bilir, dediler,

Süleyman var Süleymandan içeri (Yunus Emre,1990).

13. yüzyılda yaşamış ancak eserlerini Farsça yazmış Türk mistik tasavvuf düşünürlerinden biri de Mevlana Celaleddin Rumi'dir. Hayatını ve eserlerini aşk üzerine kuran Mevlana, bugün bile herkesin aklında olan "Ne olursan ol, yine gel" dizeleriyle başlayan ünlü çağrısıyla, mensup olduğu türbenin kapısının herkese açık olduğunu cesurca ilan etmiştir. Mevlana'nın bu dizeleri koşulsuz sevgi, hoşgörü,

tövbe ve insan sevgisine dayalı evrensel bir davettir. Türbenin bir umutsuzluk yeri olmadığını vurgulayan bu felsefe, kâfir, mümin veya müşrik olsun, yüz kere tövbesini bozmuş olsa bile herkesi tekrar dönmeye teşvik eder:

Gel, gel, gel ne olursan ol yine gel!

İster kafir, ister mecusi, ister puta tapan ol, yine gel

Bizim dergahımız

Ümitsizlik dergahı değildir.

Yüz kere tövbeni bozsan da yine gel... (Mevlana, 1998).

Bunun en bariz örneği, zahidin zühd ritüeli sırasında okuduğu şu beyittir: "Ne tarafa dönersen dön, Allah'ı göreceksin." "Allah'ın sırlarını açığa çıkaran bir ölçü, bir vasıta, bir üsturlab" (Mevlana,1998) olan aşk, bir yaşanmışlık hali, bir durumdur. Ruhun Yaratıcısını arayışının bir halidir. Mevlana için aşk, hazdır, hayatın ta kendisidir. "Aşk bir denizdir, gök onun köpüğüdür. Göklerin dönüşü aşk dalgasıdır. Aşk sayesinde cansız şeyler bile bitkilerle birleşir" (Demirel, 2007).

Mevlana Celaleddin Rumi'ye göre insan, ilahi âlemden geldiği için aslına dönmek ister ve onu özler. Büyük düşünür bu düşüncesini şöyle dile getirir: "Herkes aslına uzak kalır, vuslat günlerini arar." Mevlana, ilahi aslına kavuşamayan insanın acısını "ney" metaforuyla anlatır. Doğu'nun en eski çalgılarından biri olan neyin Farsçadaki asıl anlamı kamıştır. Mevlana Celaleddin Rumi'nin metaforik yaklaşımına göre, kamışlıktan çıkarılan ney, anayurduna, yani kamışlığa dönmeyi özler ve bu nedenle yakıcı sesiyle inler. Bu açıdan ney, ayrılığın sembolüdür. Gerçekte ney, ilahi aslına kavuşamayan insanı temsil eder. Neyistan ise insanın özlemine çektiği ebedî yurdun sembolüdür. Mesnevi'yi şerh eden Bediüzzaman Füzûzanfer'e göre, Mesnevi'deki "kamış"ın sembolü Mevlana'nın kendisidir (Demirel, 2007). Mevlana, insanın ilahi aslına olan özlemine kamış diliyle dile getirir: "Beni kamışlıktan çekip çıkardığından beri, feryadıyla erkekler ve kadınlar inliyorlar" (Mevlana, 1998). Mevlana, eserin içeriğini Mesnevi'nin her cildinin girişinde ele alır. Birinci cildin başında, "Mesnevi, dinin üsulunun, üsulunun üsuludur" der. Mesnevi şerhçileri, burada üç kez geçen "üslup" kelimesinin şeriat, tarikat ve hakikati ifade ettiğini belirtirler. Böylece Mesnevi'nin ana temasının dinin üç temel direği olan amel (şeriat), hal (tarikat) ve hakikat olduğu ortaya çıkar. Hakikate ulaşmak için eylem ve hâl gereklidir.

Celaleddin Rumi'nin yaratıcılığının ana içeriği, hikmet ve tasavvufun temel temalarından biri olan aşk ve onun felsefesidir. Aşk, insan hayatında her zaman var olan, "Sınırsız aşk" olarak ifade edilen ve insanın varoluş sebebi olarak nitelendirilen bir hakikattir. "Aşk öyle bir özdür ki, kaynağı yalnızca Allah'tır. İnsanın yaratılışının amacı güzelliştir, arayışı ise mükemmelliktir. Kâmil insan, baktığı her yerde bu ilahi hikmeti ve yüce güzelliği gören kişidir" (Soysaldı,1998). Aşk bir bilinç halidir. Aşkın insanı tamamen ele geçirdiği son aşama, aşkın en mükemmel halidir. "Kur'an-ı Kerim'de "aşk" kelimesi geçmese de, "hubb" (aşk) kelimesi aşk anlamında kullanılmıştır. Kur'an-ı Kerim, aşkı ve imanı bir ve aynı şey olarak kabul eder ve Allah'ı sevmeyi ve O'nun sevgisiyle salih ameller işlemeyi müminin üstün bir vasfı olarak görür" (Kasapoğlu,1997).

Tasavvufta aşk, kamil insan olmanın yollarından biridir. "Bu yolların en kısasıdır. Tarıküş-şüttar tam da budur. Tasavvufta aşk, Allah'a ve insana atfedilir. Allah, insanı hazinelerini ortaya çıkarmak için yaratmıştır ve bu nedenle insan, Allah'ın yeryüzündeki halifesidir" (Çelik, 2013). Aşka metafizik bir anlam yükleyen mutasavvıflar, onu "varoluş" sebebi olarak görmüş ve dünyevi aşkı, ilahi aşk arayışının bir aşaması olarak görmüşlerdir. Özellikle İbn Arabi, "Allah güzeldir, güzelliği sever" hadisine atıfta bulunarak, insanın güzellik arayışında olduğunu ve bu arayışta geçtiği aşamaları göstermiş ve mutasavvıflara göre bir kadına duyulan aşk da ilahi aşka giden yolda bir aşama olarak kabul edilmiştir (İbn Arabi, 1992).

Düşünürün görüşüne göre, Allah'ın Rahman ve Rahim gibi güzel isimlerinin, rahm (rahim) kelimesiyle aynı kökten gelmesi, Kadını ilahi başlangıcın tezahürü olarak kabul etmeye zemin hazırlamaktadır. Sufi

Klasik Türk- Azerbaycan Edebiyatında Sufizm/ Lütviye Asgerzade

düşüncesinde Tanrı'nın insanda tezahürü yaygın olsa da, İslami açıdan tartışmalıdır. Bu fikrin savunucuları, "Tanrı insanı kendi suretinde yarattı", "Tanrı güzeldir ve güzelliği sever", "İnsanı en güzel biçimde yarattı" gibi yaygın ifadelerle dayanmaktadır. Öte yandan muhafazakârlar, argümanlarını Tanrı'nın antropomorfizmden² uzak olduğu ve tezahürünün tek nesnesinin Kelam, yani Kur'an olduğu fikrine dayandırmaktadırlar.

Sufiler tarih boyunca sembollerle konuşmuş, düşüncelerini örtülü ve gizli bir şekilde ifade etmişlerdir. Sufizme göre, insan hayatı boyunca Tanrı'nın huzurunda olduğu güzel bir buluşmaya (bezm-i alast) özlem duyar. İnsan ruhu her zaman Asıl Ruh ile yeniden birleşmeye çalışır. İnsanın varoluşunda ilahi bir başlangıç vardır. Eski Delfi tapınağının başında şöyle yazılmıştır: "Ey insan, kendini tanı." Hakikati bilmek isteyen önce kendini tanımalıdır.

Sufizmde bu aşamalar, insan sevgisinden ilahi sevgiye giden yoldur. Bu aşamayı diğer klasik Türk- Azerbaycan şairlerinin eserlerinde de takip etmek mümkündür. Nizami, Nasimi, Fuzuli, Hatayi ve şairlerinin sözcük dağarcığında birçok sembolle mistik inceliklere yüksek bir zevke hitap eden diğer şairler, mistik bir kaynaktan beslenerek eserlerini yazmışlardır.

Nizami Ganjavi bu düşünceyi hem eserlerinin başında yer alan Peygamber (s.s.) vasfına adanmış naatlarda hem de "Sırlar hazinesi", "Hüsrev u Şirin" ve "İskendername", "Yedi güzel" adlı eserlerinde dile getirmiştir. Varoluşu ve yaratıcısını her zaman büyük bir saygıyla hatırlayan Nizami şöyle yazmıştır:

Biz yokken, ey binadan var olan,

Biz yok olduk, ey her zaman var olan (Nizami, 2011).

"Yedi Güzel" eserinin başında "İki dünyanın yaratıcısı olan Allah'a şükürler olsun" yazan Nizami, "Hüsrev u Şirin" adlı şiirinde bu konuya "Yaratıcının Birliği Üzerine" özel bir bölüm ayırmıştır:

Tekdir, misilsizdir, kim değil âgâh?

Ulular deyirler ona tek Allah (Nizami, 1983).

Yaratılışlarının en hayırlısı olan Muhammed'e ve ailesine salat ve selam olsun" (Nizami, 1991).

Şair, eserlerindeki naatlarda Hz. Muhammed'in nurunun tüm peygamberlerden önce ve üstün olduğunu belirtir: "Ahtta sadakatta elif harfi gibi doğrudur./ O, peygamberlerin ilki ve sonuncusudur" (Nizami, 2004).

N. Ganjavi "Sırlar Hazinesi" adlı eserini yazdığına, öncelikle tevhid, namaz ve naat başlıkları altında Allah ve Peygamber'den bahsetmiş, onları İslami dini doktrinler çerçevesinde övmüş ve çok ciddi dini sorunlara değinmiştir:

Perdeyi at ve yalnız başına dışarı çık

Perde ben olsam bile, onu yok et

Görse kendi çaresizliğini beyan et,

Aç dünya düğümünü durmadan.

² Antropomorfizm, insan fiziksel özelliklerinin, duygularının, düşüncelerinin ve davranışlarının insan olmayan varlıklara (hayvanlara, cansız nesnelere, doğa güçlerine veya tanrılara) atfedilmesidir. Yunanca "anthropos" (insan) ve "morphe" (şekil) kelimelerinden türetilen bu kavram, mitolojide, dinde ve modern teknolojide (örneğin yapay zeka) yaygın olarak kullanılmaktadır.

Kalıbı poz, durma, hızla ruzigarın,

Yıldızların görüntüsünü yok et...

Kim ki karanlığı sever, onu aydınlığa çevir

Kim ki sever cevher, “araz”³den uzaklaş

Zulüm ateşine hızla su dök,

görelim, rüzgar yerin altında kaybolsun (Nizami,1911).

Şair, eserlerinde ve naatlarında Hz. Muhammed'in nurunun tüm peygamberlerden önce ve üstün olduğunu belirtmiştir. Not edelim ki, Nizami'de tasavvufi düşünceler, İranlı tasavvufi şair ve mesnevi kurucusu Sanai ve Fars tasavvufi şair Attar'a kıyasla daha örtülü ve dolaylı bir şekilde ifade edilmiştir:

Kalbin perdesine gir ve perdenin içinde şöyle de:

Bu perde nedir, bu sır nedir?

Perdeyi yapan şöyle desin: Nizami,Senin canın,

Ruhun bir perdedir, o perde bir duadır⁴.

Saf imanı vaaz eden şair, görünüşe önem verenlerden olmamayı, aksine doğruyu söylemeyi öğütler: "İtaat, peygamberinizin toprağına yatmak değildir; aksine, sadakatınızı göstermektir, İblis de çok secdeler etdi." Şaire göre, "gerçek bir mümin, Yaratıcı'nın sevgisi için yaratılanı sevmelidir." Nizami'nin şiirlerinin ayrılmaz bir parçası, ebedi hayata ulaşma fikri ve gizem kavramıdır: "Dilerseniz, bedeninizden aşkın azaplarına teslim olun. Ancak o zaman ilahi sırları elde etmek ve ebedi hayata ulaşmak mümkündür." Genel olarak, Nizami'nin "Naat"ları, Peygamberimize (s.a.v) duyulan sevgi ve bağlılığın bir ilahisidir.

Türk şiirinde ideolojik tasavvufun ilk ve en önde gelen temsilcisi İmadeddin Nasimi'dir (14. y.y. sonu, 15. y.y. başı). Nasimi, sadece tasavvufu yaymakla yetinmemiş, selefi Hallac Mansur gibi, bu yolda hayatının sonuna kadar "doğrulamış" və mücadele etmiştir. Hocası Fazlullah Naimi'nin (14. y.y.) felsefi kısıtlamasının aksine, Nasimi'nin biyografisi ve Türkçe, Farsça ve Arapça eserleri, son derece çığgın bir karaktere sahip olduğunu göstermektedir. Nasimi, kendisini bir sufi deyiş, "ehli-irfan" olarak tanımlar:

Əhli-irfanəm, bilirəm bəlqi mən sima ilən,

İttisali-həqqü batil infisali məndədir (Nasimi,1973).

Ehli-irfanın, Rablerini bilen arifin makamı ise, bu dünyadaki en yüksek yer olarak kabul edilen Kaf Dağı'dır:

Əhli-irfanın məqamı Qaf' imiş,

Arifi-rəbb arifi-əraf imiş,

Bilməyənl ol Qafı sözü laf imiş,

Kəndini bilən kişi sərraf imiş (Nasimi, 1973).

³ Mevcut olmayıp, sonradan yaratılan

⁴ Şiirlerin tercümesi N.Mammad'liye aittir.

⁵ Şeyh Mahmud Şabustari'nin "Gulshani-raz" mesnevisinin ünlü tefsircisi Lahiji'ye göre, Kaf insan hakikatinin sembolüdür. Hakikatin isimleri ve nitelikleri insan hakikatinde mükemmel bir şekilde ifade edilmiştir. Aktaran:Goyushov N. (2011), Sufizmin Anlamları ve Dervişizmin Sembolleri, Bakü: "Tural-A" Yayınevi-Baskı Merkezi, s. 54

Şair, bilgeliği övdüğü şu dizede, aynı zamanda bu felsefi-entelektüel akıma olan bağlılığını da ifade etmiştir:

Gəl, ey Seyyid Nəsimi, arif ol kim,

Cahan çün əhli-irfan mənzilidir (Nasimi, 1973).

“Nasimi'nin eserlerinde, Yaratıcı ile yaratılan arasındaki ilişki, ilahi hakikate giden yol, ilahi hakikati anlama araçları, Tanrı'nın ve yaratılanların bu evrendeki konumları vb. konular çoğunlukla Sufizm perspektifinden yorumlanır. Sufizm felsefesi, yaratılışın sırrını ve nedenini, Yaratıcı ile yaratılan arasındaki ilişkiyi ve sadece yüce varlığın, insanın değil, tüm yaratılmış varlıkların Yaratıcıya, kökenlerine sevgiyle dönme arzusunu açıklar. Nasimi'nin şiiri bu açıdan Sufi edebiyatı gelenekleriyle de bağlantılıdır. Ancak, mistik görüşlerinde güçlü gelenekçilik izleri bulunmasına rağmen, şair, yüzyıllardır süregelen şiir sanatının deneyiminden ve doğuştan gelen yeteneğinden yararlanarak, Hurufist düşüncesi ve kendine özgü şiirsel gücüyle bu geleneksel değerlendirmelere özel bir renk katmıştır. Şairin divanında, gelenekten farklı yönler ve bir dizi farklılık, bu konuların formülasyonunda değil, ayrıntılarda kendini gösterir” (Şıkhıyeva, 1016). Şiirlerindeki çağrılar, tekrarlar, sorular, yargılar vb. sadece şairin içsel çalkantısını yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda çok geniş bir sosyo-politik (ideolojik!) yankıya da sahiptir. Nasimi'deki tasavvuf Gazi Burhaneddin (14. yüzyıl), Cihanşah Hakiki (15. y.y.) ve Şah İsmail Hatayi (16. y.y.) gibi şairlerin şiirlerinde de yansıtılmaktadır.

Çocukluğundan itibaren mükemmel bir eğitim alan Hatayi, önde gelen Doğu şairlerinin eserleriyle de yakından tanışmış ve Nizami, Khagani, Hafız, Yunus Emre, Navayi, Kişvari ve Habibi'nin geleneklerinden faydalanmıştır.

Hatayi'nin şiirinde bu tür birçok gazel bulunmaktadır ve bu, genç yaşına rağmen, Sufi tarikatının bir şeyhi olarak dini ve siyasi faaliyetleriyle bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Kızılbaş ideolojisi temelinde iktidara gelen Hatayi, klasik ve heceli şiirleriyle bu ideolojiyi halk arasında yaymak için bir "pir-mürşid" olarak hizmet etmiştir.

Uçmaqda tuti quşuyam,

Ağır ləşkər ər başıyam,

Mən sufilər yoldaşıyam,

Qazilər, deyın şah mənəm! (Hatayi, 2005)

Hatayi'nin tarihsel misyonu, ona yeni ve popüler bir tasavvuf mezhebinin -Şiilik, Safevilik veya Kızılbaşçılık- duyguları ile çoşturur. Bunların yanı sıra, Hata'yi'nin şiirinin oluşumu ve gelişimi, Nasimi'nin gazellerinden ve Sufi-Hurufi fikirlerinden güçlü bir şekilde etkilenmiştir. Hata'yi, Nasimi'nin şiirine o kadar hayran kalmıştır ki, birçok gazelini ithaf etmiş ve sık sık ondan bahsetmiştir.

Məndədür yer ilə göy, həm hikməti, həm qüdrəti,

Xakü badü abü atəş, cümlə ərkan məndədür (Hatayi, 2004).

Yarə yar olmaq dilərsən, qeyrisin yar istəmə,

Canü dildən keçməmiş sən, yüri, dildar istəmə

Varü varlıq verməyincə şahə, varmaz varımız,

Sən özünü şahə tapşur, dəxi gəl, var istəmə (Hatayi, 2004).

Tasavvuf felsefesinde, bir insanın dünyevi dünyadan âlem dünyasına geçişi bahariye olarak tanımlanır. Şah İsmail Hatai'de daha yaygın olan bu sembolik geçiş, büyük Nizami'de en gizli yönlerini ortaya

koymayı başarmıştır. Fuzuli'nin "Leyli ve Mecnun" adlı eserinde de bir gazelin bahariye adanmış olduğunu belirtmek gerekir. Orada, Mecnun'un Leyli'ye olan sembolik aşkı, âlem dünyasının kapılarını zaten aralıyor. Mecnun, pınarına kavuşmayı özlüyor. Mecnun, çölde Leyli'den vazgeçmişti, tam da ruhunda hayali olarak yarattığı "Leyli pınarı"na kavuşmak için. Bu aşama, tamamen bilimsel ve felsefi bir öz kazanıyor.

Bilindiği üzere, gerçek hayatta Mart ayının sonunda baharın gelmesiyle doğa kış uykusundan uyanır, ağaçlar çiçek açar. Bu olaylar insanın manevi dünyasında da meydana gelir. Yok olma noktasına ulaştıktan sonra, insan gaflet uykusundan uyanır; bu uyanıştan sonra, bedenine yayılan enerji ve bu enerjinin periyodik hareketi ruhun yenilenmesine ve bedenin gerginliğinin azalmasına yol açar. Kısacası, ilahi olana doğru hareket ederek, insan biyolojik varlığı ile ruhsal varlığının bütünleşmesini, onları tek bir noktada birleştirmeyi gerçekleştirir. Bu tek ilahi noktada birleşme sürecine klasik edebiyatta ve Doğu felsefesinde Bahariyya denir.

Efsaneye göre, Tebriz'de kendini yeni şah ilan eden İsmail (1501), kendini hücrelerine kapatmış ve uzun süre kimseyle iletişim kurmamıştır. Şah İsmail'in saltanatı sırasında Safevi sarayında her zaman sufiler ve şeyhler için gizli hücreler bulunduğunu belirtmek gerekir. Şah İsmail'e ait gizli hücrelerin sayısı birkaç taneye ulaşmıştır. Şah, özellikle 1514'teki kanlı Çaldıran Savaşı'ndaki yenilgiden sonra, hayatının geri kalan 10 yılını bu hücrelerde geçirmiştir. Genç şahın hücreden çıktıktan sonra alışılmadık düşünceler dile getirmesi ve bir şahtan daha çok bir şaha özgü kavramlar üzerinde düşünmesi, dönemin en önde gelen şeyhlerini bile şaşırtmıştır. Hatayî'nin Alast Meclis hakkındaki dizeleri, bu gizemli görüşmelerden sonra yazılmıştır:

“Yer yox ikən, göy yox ikən ta əzəldən var idim

Gövhərin yektənəsindən irəli pərgar idim.

Girdim Adəm cisminə bir kimsə bilməz sırımim

Mən bu beytullah içində ta əzəldən var idim” (Hatayi, 2005).

Hatayî'nin bazı dizeler okuduktan sonra kendinden geçtiği söylenir. Şiirde bahsedilen son meclis nedir? Sufi inanç sahiplerine göre, dünya yaratılmadan önce Tanrı ve meleklerin büyük bir meclisi toplanmıştır. Fani dünyada, bu dünyanın bir nevi taslağı çizilmiş ve gelişim tarihi planlanmıştır. İnsanın bu mecliste bulunması, evrenden önce var olduğunun bir işaretidir. Şah Hatayî de yukarıdaki dizelerinde buna işaret etmiştir. Aynı olay Kuran-ı Kerim'de şöyle anlatılır: “Rabbimiz Âdem oğullarının belinden gelecek nesilleri yarattığını ve onları kendi kendilerine şahit tuttuğunu hatırlayın: ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ Onlar da: ‘Evet, sen bizim Rabbinizsin.’ diye cevap verdiler.” (Böyle bir şahitliğin sebebi) şudur ki, Kıyamet Gününde, “Biz gafildik” veya “Atalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onların izinden gittik. Siz bizi, batıl inançların peşinden gidenlerin yaptıklarından dolayı helak edecek misiniz?” demeyesiniz. Ayetlerimizi ayrıntılı olarak açıklıyoruz ki, belki onlar (batıl inançtan hakikate, inkardan imana) dönsünler!” (Araf, 172-174).

“Türk şiirinde estetik tasavvufun en önde gelen temsilcileri doğuda Alisher Nevai, batıda ise Muhammed Fuzuli'dir. Eğer böyle denilebilirse, Türk tasavvufu, bu şiirsel dehaların yaratıcılığının örneğinde en yüksek edebi seviyesine ulaşır ve önceki yüzyılların arayışlarını bünyesine katarak mükemmel bir okul haline gelir” (Caferov, 2025).

Nevayî'nin (15. yüzyıl) tasavvufunda ne Ahmed Yasavi'nin ne de Yunus Emre'nin mistisizmi, ne de Nasimi'nin duygusu, heyecanı ve çılgınlığı vardır. Bunun yerine, öylesine mükemmel bir imgelem ve metaforik bir anlayış genişliği vardır ki, birçok durumda, tasavvufun mistik sınırlarının ötesine geçmek, gözlerimizin önünde estetik kriterlerle tam olarak değerlendirilebilecek ufuklar açar:

Hər kimin ki bir mələksima pərivəş yarı var,

Nə pəridən ehtiyacı, nə mələkdən arı var.

*...Məst olub, bixud olub qoy çıxmasın meyxanədən,
Çün mənim tək dövr əlindən dərdi var, azarı var.*

Ey Nəvayi, yar üzər olsa məhəbbət rıftəsini,

Gəlməz olsa ol sənin sarı, sən anın sarı var! (Nəvai, 2004).

Sufizm (tasavvuf), Alisher Navai'nin eserlerinde merkezi bir yer tutar ve eserleri, sevgi, varlık birliği, ruhun geliştirilmesi ve Tanrı'ya yakınlık gibi Sufi prensipleri açısından zengindir. Navai, özellikle "Hamsa"sı ve lirik şiirleriyle, Sufi ideallerini sanatsal bir şekilde ifade ederek, mecazi aşktan gerçek aşka (İlahi aşka) geçişi yüceltmıştır.

Navai'nin eserlerinin ana fikri, Tanrı'nın birliği ve her şeyin O'ndan tezahür ettiği düşüncesidir. Sufizmin temeli olan aşk, Navai için ilahi aşktır. "Fana" hali (kişinin kendi varlığından geçip Tanrı'da kaybolması), Sufizmin en yüksek seviyesi olarak sunulur. Evrendeki her güzellik, ilahi güzelliğin bir yansımasıdır. Lirik kahraman, dünyevi güzelliğe olan aşkı aracılığıyla ilahi aşkın gerçeğine ulaşır. Navai'nin bu mistik görüşleri, eserlerinde derin bir felsefi anlam yaratır.

Fuzuli, Peygamberimize (Allah'ın salat ve selamı ona olsun) olan sevgisini ve özlemine şu şekilde ifade etmiştir:

Xaki-payinə yetən dər ömürlərdir muttasıl,

Başını daşdan-daşa urub gəzər avarə su... (Fuzuli, 2005).

Onun (Peygamberin) ayaklarının mübarek diyarına ulaşmak için sular, ömürleri boyunca durmadan, taştan taşa kafalarını vurarak, rastgele akarlar."

Fuzuli'nin estetik tasavvufa yaptığı "hizmetler" o kadar büyüktür ki, gerçekçilik (rasyonalizm!) edebiyatta yer edinir edinmez, eleştirilen ilk kişi o olmuş ve Mirza Fatali'nin ince ironisiyle "Nazimi-ustad" unvanını almıştır. Fuzuli şöyle yazıyor:

Nola qan tökməyə mahir olsa çeşmim mərdümü,

Hütfeyi-qabildürür, qəmzən kimi ustadı var.

Qıl təfaxür kim, sənin həm var mənimtək aşiqin,

Leylinin Məcnunu, Şirinin əgər Fərhadı var.

Əhli-təmkinəm, məni bənzətmə, ey gül, bülbülə,

Dərdə yox səbri onun, hər ləhzə min fəryadı var

Fuzuli'nin tasavvuf estetiğinde, estetiğin uyumunu tehlikeye atmayan, mütevazı (ve bilgece!) bir bilimsellik de mevcuttur:

Füzuli, aləmi-qeyd içrəsən, dəm vurma eşqindən,

Kəməli-cəhl ilə dəvayi-irfan eyləmək olmaz (Fuzuli, 2005).

Fuzuli'nin tasavvufi düşünceleri "Leyli ve Mecnun" adlı eserinde daha belirgindir. "Mecnun'un yükselişi, erdemleri ve asil nitelikleri"nden bahseden aşağıdaki dizelerde şair, Mecnun'u değerlendirir:

*...Bir pak idi ki, bu ərseyi-xak,
Onun kimi görməmişdi bir pak.
Məməreyi-qürbi-həq məqamı,
Ərvahə fərizə ehtiramı. ...
Tutmuşdu təriqi-əhli-tövhid,
Bulmuşdu kəməli-tərkü təcrid.
...Təhsil qılıb səfayi siyrət,
Görmüşdü məcazdan həqiqət.
Əyanə yox idi etimadı,*

Nəqqaş idi nəqşdən muradı” (Fuzuli, 1958).

Burada Mecnun'un Tanrı'nın birliğini kabul etmesi, inzivaya çekilmesi, ruhlara olan inancı ve metaforlardaki gerçeği, tasarımlardaki sanatçıyı görebilme yeteneği vurgulanmış ve daha görünür hale getirilmiştir.

Biz cahən məmurəsin mənidə virən bilmişiz,

Afiyət gəncin bu virən içrə pünhan bilmişiz (Fuzuli, 1958).

Mecnun'un ağzından dökülen bu gazelde şairin kendi düşünceleri açıkça hissediliyor. Leyli, ölüm döşəğinde yüzünü Yaratıcıya çevirdi:

Ya rəb, məni et fəneyə mülhəq,

Kim, rahi-fəna imiş rəhi-həq (Fuzuli, 1958).

“Fenaya” kavuşmasını istiyor ve hakikat yolunun, doğru yolun fena olabileceğini ifade ediyor.

Bu aləm kim, könül, qeydin çəkərsən, möhnətü gəmdir,

Fəna sərmənzilin seyr eylə kim, bir xoşca aləmdir. (Fuzuli, 1958).

Gazel, Tanrı sevgisine ulaşmak için ölümün gerekliliğini ifade ederek bu fikri bir kez daha pekiştiriyor: Şair, Leyli'nin ölümünden endişe duyarak yazıyor:

...Tən oldu müqimi-ərseyi-xak,

Ruh oldu qərini-övcü-əflak;

Şövq əhlinə qürb hasil oldu,

Dəryasına qətrə vasil oldu (Fuzuli, 1958).

Bu sözler Leyli'nin manevi-ilahi sevgiliye ulaştığını gösteriyor. Son dize, küllerden ayrılan parçacığın (zerrenin) uzun bir ayrılıktan sonra yeniden özüne kavuşmasını gösteriyor. Bu düşünceye şairin Türkçe divanında da uygun bir şekilde rastlıyoruz:

Miskin Füzuliyəm, ki, sənə tutmuşam üzüm,

Ya bir kəminə qətrə ki, ümmanə yetmişəm. (Fuzuli, 1958).

Klasik Türk- Azerbaycan Edebiyatında Sufizm/ Lütviye Asgerzade

Bütün bunlar, tasavvufun derinliğinin ve içeriğinin edebiyata özel bir maneviyat kazandırdığını, edebiyat tarihçisi Nihad Sami Banarlı'nın yazdığı gibi: "Türk edebiyatını ortaya çıkaran, geliştiren ve mükemmelleştiren şeyin tasavvuf olduğunu gösteriyor."

SONUÇ

Dini bir bilim olan Sufizm, diğer İslami bilimlerle ve felsefe, sosyoloji, psikoloji, edebiyat, şiir, müzik, hat sanatı gibi bilimlerle yakından ilişkilidir. Makalede Sufizm ve edebiyat arasındaki ilişkiye değinmeye çalıştık. Sufizm, İslam dininde manevi yaşamın ve ahlaki değerlerin adıdır. Sufizm, klasik Türk (Azerbaycan) edebiyatında ana felsefi akımdır ve Tanrı'nın birliği (vahdet-i-vücut), ilahi aşk, ruhun eğitimi ve insan mükemmelliği kavramlarına dayanmaktadır. Bu dini ve felsefi öğretilerde amaç, kişinin ruhuyla mücadele ederek onu ıslah etmek ve eğitmek, kendi varlığını ve dünyayı aşarak Allah'a ulaşmaktır. Türk tasavvufun dedesi olarak kabul edilen Yasavi mezhebinin kurucusu Ahmed Yasavi (11.y.y), tasavvufun tasavvufçuluğunu Türkçe olarak ifade eden ilk şair-düşünürlerden biridir. Maneviyatı İslam tasavvuf düşüncesi ve Türk tefekkürü ile yoğrulan Türk (Azerbaycan) klasiklerinin eserlerinde Sufizmin temel özellikleri: Vahtet-i vücut felsefesi: Evrendeki her şeyin Tanrı'nın bir tezahürü (görünümü) olduğuna dair inanç, İlahi Aşk: Dünyevi aşkı ilahi aşka geçiş aracı olarak görmek, gazel türünde, Sufi anlamları. Kamil insan: Nefsini ıslah ederek manevi mükemmelliğe ulaşmış insan ideali yankı bulmuştur. Ahmed Yasevi, Nizami Gencevi, Yunus Emre, İmadeddin Nasimi, Şah İsmail Hatayi, Alışır Nevai ve Muhammed Fuzuli gibi şairler, ilahi olandan ayrılığın acısını ve onunla yeniden birleşme özlemini eserlerinin merkezine yerleştirerek, mistik anlamları şiirsel imgelerle beslemişlerdir. Onların eserlerinin esas kaynaklardan biri Türk halkının mifik tefekkürü ve tesevvuf düşüncesidir.

KAYNAKÇA

Ateş, Süleyman. (1993).*Cüneyd-i Bağdadi*. İslam Ansiklopedisi. İstanbul, Cilt:8. s.119-121.

Caferov, Nizami. Türk şiirinde tasavvufun evrimsel paradigmaları / *Edebiyat Gaz.*, 2025.14 Mart (№10).- s.18-19.

Cebecioglu, Ethem. (1987). "Prof. Nicholson'un Kronolojik Esaslı Tasavvuf Tarifleri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29 (1-4).

Çelik İsa (2007). *Hız.Mevlana'nın düşüncesinde aşk kavramı* / Mevlana Celaleddin Ruminin 800. yıldönümü anısına. Uluslararası Mevlana ve Mevlevilik Sempozyumu. Bildiriler, cilt 1, s.181-190

Demirel, Şener. (2007). Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt: V, sayı: 10 *Eski Türk Edebiyatı Tarihi II*, s. 471-472.

Fuzuli. (1958). *Eserleri*. 5 cilt, II. cilt. Bakü, Bilim Yay.

Fuzuli (2005). *Eserleri*. IV cild, Bakı, Doğu-Batı Yay.

Goyushov, Nasip. (2011). *Sufizmin Anlamları ve Dervişizmin Sembolleri*. Bakü, "Tural-A" Yayınevi-Baskı Merkezi.

Heyet (2011). Tasavvuf tarihi. Bakü İslam universitesi. Okul kitabları, Say: 4.

İbn Arabi, *el-Fütûhâtü'l-mekkiyye* (nşr. Osman Yahya, Beyrut 1405/1985), I, 150)

İbn Arabi (1992). *İlahi aşk*. İstanbul, İnsan Yayınları.

Klasik Türk- Azerbaycan Edebiyatında Sufizm/ Lütviye Asgerzade

Kasapoğlu, Abdurrahman (1997). *Kur'anda İmam Psikolojisi*. İstanbul, Yalnızkurt Yayınları.

Kuşeyrî, (1930). *Er-Risâle*, Kahire

Memmedli, Nazakat. Nizami'nin eserinde tasavvuf . *Edebiyat Gaz.*, 02.07.2022 09:05 |

Mevlana (1998). *Mesnevi*. (trc.Çev.Veled İzbudak). İstanbul, MEB Yayınları

Navai Alishir. (2004). *Seçme eserler*. Bakü, Önder Yay.

Nasimi, İmadeddin (1973). *Seçme Eserler*. Bakü, Azerbaycan Devlet Yayınevi.

Nesimi, İmadeddin. (1973). *Irak Divanı*, Bakü, Azerbaycan Devlet Yayınevi.

Nizami, Gencevi. (2011). *"Sırlar Hazinesi"*. Tercüme: Halil Yusifli, Bakü, Adiloğlu Yayınevi.

Nizami, Gencevi. (1983). *"Hüsrev u Şîrin"* (Terc: Resul Rza). Bakü, Yazıcı Yayınevi.

Nizami, Gencevi (1991). *Yedi güzel*. Bakü, Azerbaycan Devlet Yayınevi.

Soysaldı, İhsan (1998). Tasavvufta Aşk ve Marifet. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, say 3, s.187-216

Şah İsmail Safavi (Hatayi) *Koleksiyonu...* Tahran: Alhoda, 2004, s. 195.

Şah İsmail Hatayi. (2005). *Eserleri*. Bakü, "Doğu-Batı" Yayınevi.

Şikhiyeva, Saadat. Nasımı'nin mistik görüşleri. *Bakü Avrasya Üniversitesi Uygarlığı*, cilt 5, sayı 4, 2016 (32), s.121-132

Yasavi, Ahmed. (2004). *Divani-Hikmet*. Bakü, Casioğlu Yay.

Yunus, Emre (1990). *Güldestesi*. Ankara, Kültür Bakanlığı yayınları.

<http://www.mevlana.com/>, (19.07.2012)